

ΜΑΡΙΑ ΓΚΑΣΟΥΚΑ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΜΑΡΙΑ ΓΚΑΣΟΥΚΑ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΣΗ
ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΑΘΗΝΑ 1998

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο
«Η ΦΟΝΙΣΣΑ»
ΑΚΡΑΙΑ ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ

«Η Φόνισσα» θεωρείται η κορυφαία στιγμή του έργου του Παπαδιαμάντη. Εκτός από την λογοτεχνική της αξία, για την οποία έχουν μιλήσει ήδη οι αρμόδιοι, το περιεχόμενό της, οι τρόποι προσέγγισης, ανάλυσης και ερμηνείας της, εξακολουθούν, ογδόντα πέντε χρόνια μετά τη συγγραφή της, να προκαλούν συζητήσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ των ερευνητών και των ερευνητριών. Ταυτόχρονα, και ερήμην του συγγραφέα, «η Φόνισσα» σηματοδοτεί την έναρξη της φιλογυναικείας λογοτεχνίας, ενός τομέα όχι ιδιαίτερα παραγωγικού στην Ελλάδα.¹

Είναι απαραίτητο να τονισθεί εξ αρχής, πως «η Φόνισσα»

1. Αντίθετα, τόσο στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης όσο και στην Αμερική υπάρχει από δεκαετίες μια αξιόλογη και ενδιαφέρουσα παραγωγή φεμινιστικών και φιλογυναικείων εν γένει λογοτεχνικών έργων. Και για την αποφυγή παρεξηγήσεων, με τον όρο «φιλογυναικεία» λογοτεχνία εννοούμε εκείνο το είδος της λογοτεχνίας που — ανεξάρτητα από τις προθέσεις του/της δημιουργού — λειτουργεί, τελικά, υπέρ των γυναικών, ανατρέπει κατεστημένες αντιλήψεις και αποκαλύπτει πτυχές της ζωής και της ψυχής τους που, αν δεν είναι άγνωστες, είναι, τουλάχιστον, παρεξηγημένες (συχνά και συκοφαντημένες).

δεν αποτελεί ένα απροσδόκητο γεγονός στη δημιουργία του Παπαδιαμάντη και, κατά συνέπεια, η απορία και η αμηχανία, πώς ένας συγγραφέας με την αγωγή και τη θρησκευτικότητα του Παπαδιαμάντη έγραψε ένα τέτοιο ακριβώς έργο, είναι μάλλον αδικαιολόγητη. Ο Παπαδιαμάντης σε ολόκληρη τη συγγραφική του πορεία συγκέντρωσε στοιχεία τα οποία διέπλασαν τη φυσιογνωμία και τη δράση της ηρωίδας του, ενώ χαρακτήριζε μ' αυτά και ηρωίδες προηγούμενων έργων του: Εντοπίσθηκαν ήδη στην Αυγούστα² και στις υπόλοιπες, με ιδιαίτερη αναφορά στη γραία-Κοντάκαινα³ και, βεβαίως, στην τόσο ενδιαφέρουσα, αλλά παραμελημένη από τους μελετητές και μελετήτριες Χαρμολίνα.⁴

Ο Παπαδιαμάντης έχει αφενός τη δύναμη της παρατηρητικότητας και κατανόησης των κοινωνικών φαινομένων, αφετέρου την ευαισθησία και την εξοικείωση με το θηλυκό στοιχείο⁵, όπου προέχει η θελκτική προσωπικότητα της μητέρας του. Έχει ακόμα μιαν ιδιότυπη ψυχοσύνθεση τραυματισμένη από όρους, κανόνες, υποχρεώσεις και καθήκοντα, που της επιβάλλει η ίδια κοινωνία, η οποία σπλίζει το χέρι της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς.

Στη «Φόνισσα» ο Παπαδιαμάντης συνθέτει την προσωπικότητα μιας γυναίκας που συγκεκριμένοι κοινωνικοί λόγοι, στους οποίους ο ίδιος παραπέμπει επανειλημμένα με συνέπεια,⁶ την οδηγούν στην συγκρότηση μιας στάσης, η οποία

2. 1, 135 («Οι Έμποροι των Εθνών»).

3. 2,77 («Το Χριστόψωμο»).

4. 3,405 («Η θητεία της πενθεράς»). Βλ. σχ. και Γκασούκα Μ., «Πριν τη Χαδούλα ήταν η Χαρμολίνα», Διαβάζω, 373 (1997), σ. 57-61.

5. Εξαιτίας του περιβάλλοντος στο οποίο μεγαλώνει.

6. «Όταν ήτο παιδίσκη, υπηρετεί τους γονείς της. Όταν υπανδρεύθη, έγινε σκλάβα του συζύγου της — και όμως, ως εκ του χαρακτήρος της και της αδυναμίας εκείνου, ήτο συγχρόνως και κηδεμών αυτού· όταν απέκτησε τέκνα, έγινε δούλα των τέκνων της· όταν τα τέκνα της απέκτησαν τέκνα, έγινε πάλι δουλεύτρια των εγγόνων της» (3, 417).

πηγάζει απ' ευθείας από την ιδιότητα και τα πάθη του φύλου της. Η στάση της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς υπερβαίνει τα καθορισμένα φυλετικά όρια της σκιαθίτικης κοινωνίας. Συγκρούεται μ' ένα κοινωνικό περιβάλλον απρόθυμο ή ανώριμο ν' αντιληφθεί τους προβληματισμούς της.

Μέσα από τη ρήξη της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς με το περιβάλλον της εντοπίζεται από το συγγραφέα ο κοινωνικός χαρακτήρας του εγκλήματος και ολοκληρώνεται η διερεύνηση, που άρχισε στο «Χριστόψωμο», σχετικά με τις συνθήκες, οι οποίες οδηγούν σ' αυτό τις γυναίκες. Αποκαλύπτονται ακόμα οι πολλαπλοί, μακροχρόνιοι τραυματισμοί των γυναικών, αλλά και των ανθρώπων γενικά, κι αναπτύσσονται οι στοχασμοί του Παπαδιαμάντη πάνω στις ανθρώπινες σχέσεις και τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής του. Όλα αυτά είναι επόμενο να τον οδηγούν σε ενσυνείδητες ή «ασυνείδητες» υπερβάσεις της χριστιανικής του αγωγής και συνείδησης, που μόνον ως θεολογικές δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν στην προκειμένη περίπτωση.⁷

Προϊόν του αιφνιδιασμού των μελετητών από τη σύλληψη της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς είναι και το ζήτημα της σχέσης του δημιουργού με το δημιούργημά του, που απασχολεί μονίμως τους μελετητές του έργου του Παπαδιαμάντη. Είναι φανερή η αγωνία ορισμένων να υψώσουν τείχη ανάμεσά τους.⁸ Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Άγγελος Τερζάκης: «Κοιτάζει αντικειμενικά τη Φραγκογιαννού και δεν νιώθει την ανάγκη να την κάνει ατομικό του εκπρόσωπο, γιατί κανένα πρόβλημα ηθικό δεν έχει να της διοχετέψει. Δεν το χρειάζεται το στόμα της για να μιλήσει αυτός ο ίδιος. Τη χειραγωγεί έτσι με σιγουριά προς την αντικειμενι-

7. Άποψη που απορρίπτει ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (Δαιμόνιο μεσημβρινό, Αθήνα 1978) και όχι μόνο.

8. Η προσπάθεια λειτούργησε τελικά μάλλον ευεργετικά, αφού συνέτεινε στην ανάδειξη των πολλαπλών ερμηνευτικών δυνατοτήτων του έργου.

κή της συνέπεια, της ρωμιάς χωριάτισσας που φτάνει στο σημείο να συγχύσει ευκολότατα το εγκληματικό της ψυχόρμητο με την θρησκευτική επιταγή της συνείδησής της... Ο συγγραφέας κρατάει την ηρωίδα του αποξενωμένη από την ατομική του ηθική συνείδηση και συμμερίζεται τόσο μονάχα το δράμα της, όσο χρειάζεται στον τεχνίτη να το συμμεριστεί για να το αναπαραστήσει». ⁹

Η αγωνία αυτή διευρύνεται στους σύγχρονους μελετητές, όσους, εκτός από διαχωρισμό, θεωρούν πως η προσέγγιση του έργου επιβάλλεται να γίνεται κατ' αποκλειστικότητα από θεολογική σκοπιά. Στην αντίληψη αυτή ασκεί κριτική ο ελληνιστής Guy Saunier: «Όσο για την «Φόνισσα» η ανεπάρκεια της θεολογικής προσέγγισης είναι ακόμα πιο φανερή: παραλείπει το κοινωνικό πρόβλημα, ένα πλήθος από ιδέες, σύμβολα, όλους τους προσωπικούς μύθους του Παπαδιαμάντη που συσσωρεύονται εκεί και αγνοεί το ότι σ' αυτό το έργο δεν κρίνεται μόνο μία αμαρτωλή γυναίκα, αλλά και η ίδια η θεότητα που, ει μη τι άλλο, της υποσχέθηκε την σωτηρία και αθέτησε την υπόσχεσή της την ύστατη στιγμή». ¹⁰ Την άποψη αυτή αρνείται ο Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ο οποίος απορρίπτει τη γαλλική μετάφραση της «Φόνισσας» και εγκαλεί το Γάλλο ελληνιστή για προδοσία του γράμματος και του πνεύματος του Παπαδιαμάντη, ¹¹ αφού όπως λέει, μετέθεσε «το κέντρο βάρους της» και «έτσι από τη θεολογία, τον κατ' εξοχήν χώρο του Παπαδιαμάντη, βρεθήκαμε ξαφνικά στην περιοχή της κοινωνιολογίας και σ' εκείνες που συνορεύουν με αυτή», και επιμένει πως ο Παπαδιαμάντης δεν είναι «κοινωνικός συγγραφέας αλλά θεολόγος» και πως «....αυτή η γλώσσα-αμαρτία», «ψυχή»

9. Τερζάκη Α., «Οι επιδράσεις», Νέα Εστία, 355 (1941), σελ. 55.

10. Saunier G., «Μερικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις και προτάσεις για την μελέτη του Παπαδιαμάντη», Διαβάζω, 165 (1987), σ. 38.

11. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Δαιμόνιο Μεσημβρινό, ο.π. σ. 131, Αθήνα 1978.

ηχεί περίεργα στ' αυτιά μας, ωστόσο μόνο με αυτή μπορεί να μιλάει κανένας με τον Παπαδιαμάντη». ¹² Έτσι φαίνεται πως ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος την άλλη γλώσσα, που περιέχει τις έννοιες «φτώχεια», «προϊκα», «εμβαρκάρισμα», «φυλακή», «λιμοκαθακτήριον», «Νέος κόσμος», «σερνικοβότανο», «δύο-τρία-τέσσερα ή και πέντε κοράσια», «τακτικοί» κλπ. την προσπερνάει, για να καταλήξει στην απόφαση, ότι ο Παπαδιαμάντης «δεν είναι ούτε σοσιαλιστής, ούτε ανθρωπιστής, αλλά μόνο ορθόδοξος», θεωρώντας εμμέσως ως ασυμβίβαστες έννοιες τον ανθρωπισμό και την ορθοδοξία. ¹³ Κι ενώ στην ίδια τη Φραγκογιαννού αναγνωρίζει το δικαίωμα να είναι «έστω και ασύνειδα προοδευτική, μπορεί δηλαδή ν' αποφασίζει μόνη της τι συμφέρει και τι δεν συμφέρει τους ανθρώπους» την, ασύνειδη έστω, ανάλογη στάση και λειτουργία του συγγραφέα την αρνείται.

Πάντως, ανεξάρτητα από τα προαναφερόμενα, η λειτουργία τελικά ενός έργου και οι μελλοντικές του επιδράσεις, ξεπερνούν πολλές φορές τις προθέσεις του δημιουργού του, όπως και τις επιμέρους προσεγγίσεις του. Έτσι, παρά τις όποιες διατυπωμένες απόψεις, δεν μεταβάλλεται η κοινωνική σημασία και το εύρος της «Φόνισσας».

Σοβαρές συζητήσεις μεταξύ των Παπαδιαμαντικών μελετητών έχει προκαλέσει και το ηθικό πρόβλημα που τίθεται στη «Φόνισσα». Για το ζήτημα αυτό έχουν μιλήσει μόνον άνδρες μελετητές, ¹⁴ με τους δικούς τους φυσικά όρους, ανά-

12. ο.π. σ.132.

13. Στην προσπάθειά του να πείσει πως δεν υπάρχει ταύτιση του Παπαδιαμάντη με την ηρωίδα του δηλώνει: «Η Φραγκογιαννού σηκώνει, πραγματικά μπαϊράκι εναντίον του Θεού, ο Παπαδιαμάντης όμως δεν μπαίνει στον νταϊφά της, απλώς αφηγείται τις φάσεις της ανταρσίας». Αλλά τέτοια αποστασιοποίηση του συγγραφέα από τους ήρωες – και προπάντων από τις ηρωίδες του – δεν ταιριάζει στον Παπαδιαμάντη.

14. Γκασούκα Μ., «Μια φεμινιστική προσέγγιση της “Φόνισσας” του Αλ. Παπαδιαμάντη, «Αυγή», 15-8-1992.

γοντάς το στη σφαίρα της μεταφυσικής, αρνούμενοι τη φυλετική του διάσταση, αφού με την αποδοχή της θέτουν σε κίνδυνο την έννομη φυλετικά τάξη.¹⁵ Προτάσσουν ως μείζον ηθικό πρόβλημα την «αυτοδικία», την «υποκατάσταση» του Θεού στο έργο του. Στην πραγματικότητα όμως, εκείνο που προβληματίζει είναι η ανατροπή όσων θεωρούνται αιώνια και αμετάβλητα. Και στο βάθος, το γεγονός πως αυτή την «αυτοδικία», αυτή την «υποκατάσταση», την αναλαμβάνει μια γυναίκα! Το χαρακτηριστικό είναι, πως δεν ασχολούνται με την ίδια την αυτοδικία, ούτε ερευνούν σε βάθος τους λόγους που ώθησαν σε αυτή τη Φραγκογιαννού. Τις αιτίες που προκάλεσαν την εξέγερση και το έγκλημα. Αρκούνται στο αποτέλεσμα. Έτσι, ενώ η Φραγκογιαννού κρίνεται και στιγματίζεται ως «αμαρτωλή» για τα στιγμιαία της εγκλήματα που την οδηγούν αναπόφευκτα στην καταστροφή – με την απώλεια της θείας χάριτος – η κοινωνία παραμένει «αθώα» ή έστω ουδέτερη και αμέτοχη στην ίδια τη δική της διαρκή εγκληματική συμπεριφορά.

Ο Παπαδιαμάντης, στην προκειμένη περίπτωση, ανεξάρτητα από στάση ζωής, κατορθώνει – συνειδητά ή «ασυνείδητα» – να ξεπεράσει σημαντικά τον εαυτό του, τη χριστιανική του αγωγή και αντιμετώπιζει το ηθικό πρόβλημα, το καλό και το κακό, την κόλαση και το έγκλημα, με όρους κοινωνικούς και φυσικούς. Μια απροκατάληπτη ανάγνωση οδηγεί στο συμπέρασμα, πως ο συγγραφέας αποδέχεται – στην ουσία – πως η κοινωνική κατάσταση διαταράσσει τη φυσική ισορροπία. Κι ακόμα δεν φαίνεται πρόθυμος – έστω από ένστικτο παρά από συνείδηση – να θεωρήσει τη φύση συνεργό στη μεγάλη αδικία και πολύ

15. Ταυτόχρονα, προσπερνούν και το γεγονός πως η ηθική είναι με την σειρά της φυλετικά και ταξικά προσδιορισμένη και πως απεικονίζει συγκεκριμένες κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις, καθώς και το ότι μεταβάλλεται παράλληλα με τους κάθε φορά υφιστάμενους κοινωνικούς - φυλετικούς μετασχηματισμούς.

περισσότερο – κάτι που τον δικαιώνει και χριστιανικά – δεν επιθυμεί ν' αποδώσει στο Θεό τις ανθρώπινες ενέργειες. Για το λόγο αυτό επανέρχεται τακτικά στους σκοπούς της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς («Δεν το έκαμα για κακό»,¹⁶ και αλλού: «Ερευνώσα την συνείδησίν της, εν πράγμα εύρισκεν, ό,τι είχεν κάμει και τότε και τώρα, το είχε κάμει δια το καλόν»),¹⁷ διευκρινίζοντας και τονίζοντας πως οι πράξεις της έχουν ως στόχο τους – σωστά ή λάθος – την αποκατάσταση της αδικίας («Να!... μου έδωκε το σημείο ο Άις-Γιάννης, είπε μέσα της, σχεδόν ακουσίως η Φραγκογιαννού, άμα είδε τα δύο θυγάτρια...Τι λευθεριά θα της έκαμα της φτωχιάς της Περιβολούς ανίσως έπεφταν μεσ' στη στέρνα κι' ακολουπούσαν!...».¹⁸). Κι έμμεσα δεν απορρίπτει την πιθανότητα πως το έγκλημα μπορεί ν' αποτελέσει κάποτε διέξοδο στον εξευτελισμό και την επαναλαμβανόμενη άρνηση.

Ωστόσο, μία προσέγγιση του έργου από τη σκοπιά των γυναικών, μία φεμινιστική δηλαδή ανάγνωση του, έχει και αυτή τα δικά της όρια, όπως ορθά επισημαίνει και για άλλες προσεγγίσεις ο Saunier και απαιτείται να υπάρξει η απαραίτητη ευελιξία και προσοχή, ώστε να μην περιπέσει και αυτή στη μονομέρεια που καταλογίζεται στους υποστηρικτές της θεολογικής προσέγγισης.

Η φεμινιστική διερεύνηση παρέχει από την αρχή την δυνατότητα ν'αντιληφθεί η αναγνώστρια – τουλάχιστον – πως δεν πρόκειται για απλή, αυταπόδεικτη διαδικασία ανάδειξης του γυναικείου προβλήματος – σε μια έστω

16. 3, 475.

17. 3, 483.

18. 3, 462. Ο συλλογισμός της δεν είναι αβάσιμος. Έξι ή επτά θηλυκά για την περιβολού και τον άνδρα της, σήμαιναν έξι ή επτά φορές σφιχτοδεμένη θηλιά στο λαιμό τους. Κι ίσως, όταν με το χρόνο απάλυνε ο πόνος τους, τότε πραγματικά να συναισθάνονταν την «λεφτεριά» που τους πρόσφερε η Φραγκογιαννού.

ακραία και ανατρεπτική περίπτωση, όπως αυτή της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς — στην ελληνική επαρχία του δεύτερου μισού του προηγούμενου αιώνα. Η ανακάλυψη και η αποκάλυψη του δράματος της συγκεκριμένης γυναίκας, αποκαλύπτει, ταυτόχρονα, την αγωνία, τη στέρηση των ανθρώπων, ανδρών και γυναικών.

Κι όσο κι αν η τοποθέτηση στο πλευρό του πλάσματος «το οποίο ουδ' εφαντάζετο ποίους κόπους επροξένει εις τους άλλους, ουδέ πόσα βάσανα έμελλε να υποφέρει, εάν επέζη, και αυτό»¹⁹ είναι ευνόητη σ' ένα βαθμό, δεν γίνεται όμως ν' αγνοηθούν κι εκείνοι ακριβώς «οι άλλοι» θηλεία στο λαιμό των οποίων επρόκειτο να τυλιχτεί.

Η Χαδούλα-Φραγκογιαννού αποτελεί το τυπικό, το αυθεντικό προϊόν μιας κοινωνίας που εξολοθρεύει τα παιδιά της. Είναι η γυναίκα που — σε αντίθεση με τις υπόλοιπες — έχει κατανοήσει πού και γιατί βρίσκεται κι έχει διαμορφώσει μια στάση μέσα από μια μακρόχρονη και οδυνηρή διαδρομή της ίδιας της ζωής. Έτσι, η αντίδρασή της, ο τρόπος και η μέθοδος που ακολουθεί, έρχονται ως φυσικό αποτέλεσμα και ολοκλήρωση αυτής της διαδρομής.

Η Χαδούλα-Φραγκογιαννού είναι λοιπόν διαφορετική. Ο συγγραφέας αποδέχεται αυτή της τη διαφορετικότητα, που όμως συγκρούεται με τις προσωπικές του αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων. Λύνει την αντίθεση αποδίδοντας στην ηρωίδα του ανδρικά χαρακτηριστικά, ώστε να υπερβεί και στην όψη το φύλο της, όπως το υπερβαίνει στη σκέψη και τη συνείδηση: η Φραγκογιαννού είναι «καλοκαμωνένη, με αδρούς χαρακτήρας, με ήθος ανδρικών και με δύο μικράς άκρας μύστακος άνω των χειλέων της».²⁰ Έτσι ή αλλιώς, ο Παπαδιαμάντης δημιουργεί μιαν ενδιαφέρουσα γυναικεία προσωπικότητα με μεγάλες δυνατότητες, που

19. 3, 418.

20. 3, 417.

θα ήταν δυνατό, σε διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες, να αξιοποιηθούν σημαντικά. Όμως συγκεκριμένα και μεθοδικά, από τη στιγμή της γέννησής της, ωθείται στο «ψηλώμα του νου» και το έγκλημα.

Απαραίτητο στοιχείο κατανόησης της Φραγκογιαννούς και του κοινωνικού της περιβάλλοντος αποτελούν οι αναμνήσεις της, όπως ξετυλίγονται την ώρα της αγρύπνιας της πάνω από την κούνια του βρέφους. Στις αναμνήσεις αυτές γίνεται πχ. αναφορά στον πρώτο άνθρωπο που υποδεικνύει στην μικρή Χαδούλα τη θέση της ως θηλυκού στην κοινωνία που ζει. Πρόκειται για την Δελχαρώ, τη μητέρα της, μιαν άλλη δηλαδή γυναίκα, το ίδιο σημαντική κι ενδιαφέρουσα με την κόρη της. Ο Παπαδιαμάντης τη χαρακτηρίζει ως «μια από τας στρίγγλας της εποχής της»²¹ κι αποτελεί την απαρχή της ισχυρής μητρικής γραμμής που φθάνει ως την Αμέρσα. Η Δελχαρώ εμφορείται από τις κρατούσες φυλετικές αντιλήψεις, διαθέτει ανδρική ιδιοσυγκρασία και ισχυρότατο συναίσθημα ιδιοκτησίας – κλειδί για τις μετέπειτα εξελίξεις – και αντιτίθεται στις συνήθειες που την υποχρεώνουν να προικίσει το «θηλυκό βάρος» που – προφανώς άθελά της – έφερε στον κόσμο και να θέσει σε κίνδυνο την περιουσία της. Το γεγονός έχει ως συνέπεια την απέχθεια της μητέρας προς την κόρη και τα τραυματικά παιδικά και νεανικά χρόνια της Χαδούλας. Το τραύμα από τη στέρηση της μητρικής στοργής θα εκδηλωθεί πολύ αργότερα, κατά τη διάρκεια της καταδίωξής της από τους «τακτικούς», με τις συνεχείς παλινδρομήσεις και επιστροφές της στην παιδική της ηλικία.²² Η ίδια, ωστόσο, εχθρική γυναίκα θα μεταβιβάσει στη Χαδούλα τις γνώσεις της σε γιατροσόφια και μαγικά. Θα της δείξει το «σερνικοβότανο» – αναζήτηση ζωής για τη Φραγκογιαννού – κι,

21. 3, 418.

22. Ασλανιδη Ε., Το μητρικό στοιχείο στη «Φόνισσα» του Παπαδιαμάντη, Ράππα, Αθήνα 1988.

άθελά της, θα της προσφέρει τον πιστό μελλοντικό της σύντροφο, το μόνο ασφαλές καταφύγιό της: τη φύση!

Είναι ευνόητο πώς και γιατί μια τέτοια γυναίκα ετοίμασε στην κόρη της ένα γάμο που την καταδίκασε στη φτώχεια και την ανέχεια θέτοντας τις βάσεις για την τραγική εξέλιξη. Η «μάννα-στρίγγλα», αφού δέχτηκε για χρόνια τις υπηρεσίες της κόρης, την «υπάνδρευσε» και την «εκουκούλωσε» και τη «νεκροβλόγησε», με πλήρη την ανοχή και συναίνεση του «άχρωμου» πατέρα.²³ Χάρη στη Δελχαρώ, η οικογένεια διατήρησε «τας δύο νεοδημήτους οικίας εις την νέαν πόλιν, τα δύο αμπέλια πλησίον ταύτης, δύο ελαιώνας και ολίγα χωράφια — και όσα μετρητά είχαν».²⁴

Η συνειδητοποίηση της Χαδούλας υπήρξε η έγκαιρη και λογική συνέπεια των βιωματικών της εμπειριών. Διαπίστωσε την καταδίκη της και όχι μόνον εντόπισε τις αιτίες που την προκάλεσαν, αλλά διαισθάνθηκε και τις επιδράσεις της στη μελλοντική ζωή της.

Καθώς αποτελεί τη φυσική συνέχεια της μητέρας της, αντιδρά ακριβώς όπως εκείνη: διεκδικώντας μέρος όσων θεωρεί πως της ανήκουν, δεν διστάζει να την κλέψει, χωρίς ενδοιασμούς ή τύψεις! Βρισκόμαστε μπροστά στην πρώτη εξέγερση της Χαδούλας που αρχίζει να μετατρέπεται σιγά, σιγά σε Φραγκογιαννού. Επίσης μ' ένα κοινωνικά απορριπτικό τρόπο. Στην πρώτη της σύγκρουση. Κι εδώ δεν αμφιβάλλει για την αναγκαιότητα της πράξης της. Απλά ανησυχεί για τις πιθανές συνέπειες. Η αποδοχή τόσο από το συγγραφέα, όσο και από τους αναγνώστες και τις αναγνώ-

23. Στον απλοϊκό και ολιγαρκή γαμπρό ο πατέρας της «ως προίκα του έδωκε μίαν οικίαν έρημον, ετοιμόρροπον, εις το παλαιόν Κάστρον, όπου εκατοικούσαν ένα καιρόν οι άνθρωποι, προ του 21. Του έδωκε κι ένα ονόματι Μπισοτάνι, το οποίον ευρίσκετο ακριβώς έξω του ερήμου Κάστρου, επί τινός κρημνώδους ακτής, και απείχε τρεις ώρας από την σημερινήν πολίχνην. Ομοίως κι «ένα πινάκι χωράφι», εν αγριοχωράφον, το οποίον αμφεσβήτει ο γείτονας ως ιδικόν του». (3, 421).

·24. ο.π.

στριες, ως φυσιολογικής, κάθε άλλο παρά «αμαρτωλής», της ενέργειας αυτής της Χαδούλας, είναι γεγονός. Αντί να χαρακτηριστεί ως «αντικοινωνική», θεωρείται απόδοση δικαιοσύνης, συνοδεύεται από αισθήματα ανακούφισης εκ μέρους των αναγνωστών και των αναγνωστριών και συνδέεται, σε ό,τι αφορά στον Παπαδιαμάντη, με την αντίληψή του για τον κοινωνικό χαρακτήρα του εγκλήματος.²⁵

Μετά το γάμο και τις εμπειρίες του, η στάση της Φραγκογιαννούς εδραιώνεται, αφού η σημαντική γυναίκα υποχρεώνεται να υποταχθεί στον ασήμαντο, αδύναμο άνδρα, όχι γιατί το αποφάσισε, αλλά γιατί της το επιβάλλει μια κοινωνία, η οποία αδυνατεί να αντιληφθεί πως κάποτε η ζωή ανατρέπει τους διατεταγμένους ρόλους. Παράλληλα, οφείλει να διεκδικήσει έναν αντίστοιχο άνδρα – και μάλιστα με μόχθο και θυσίες – για τη μεγαλύτερη κόρη της, εγκαταλείπεται από τους δύο γιους της, που φρόντισαν να απαλλαγούν από τις υποχρεώσεις τους με το «εμβαρκάρισμα», ενώ υφίσταται – μαζί με τις κόρες της – τη βίαιη συμπεριφορά του τρίτου γιου, που, τελικά, καταλήγει στη φυλακή.

Η Φραγκογιαννού διαμορφώνοντας τις πεποιθήσεις της καταλήγει στη βασική εκτίμηση, πως μοναδικός υπαίτιος για τα παθήματά της είναι το φύλο της κι, ακόμα, πως ο γάμος είναι πηγή συμφορών, από τις οποίες η μεγαλύτερη είναι η γέννηση των κοριτσιών! («Και άλλοτε πάλιν την ήκουσαν να δογματίζη ότι ο άνθρωπος δεν συμφέρει να κάμνη πολλά κορίτσια και ότι το καλλίτερον είναι να μη πανδρεύεται κανείς!»²⁶ «έτσι τούρχεται του ανθρώπου την ώρα που γεννιούνται να τα καρυδοπνήγη!...»)²⁷

Αν και δεν διστάζει να εκφράσει δημόσια τα συμπερά-

25. Πρόκειται για ένα από τα κλειδιά κατανόησης του έργου, που οι μελετητές του έχουν προσπεράσει αδιάφορα.

26. 3, 428.

27. ο.π.

σματά της («δεν είναι χάρος; δεν είναι βράχος; Καλύτερα να μη σώνουν να πάνε παραπάνω»)²⁸, αντιλαμβάνεται πως οι απόψεις της είναι ανορθόδοξες και μη ανεκτές από το κοινωνικό περιβάλλον. Έτσι, τις περισσότερες από τις σκέψεις της τις κρατά για τον εαυτό της, μη έχοντας τη δυνατότητα ν' αντλήσει δυνάμεις και κατανόηση ακόμα κι από την εκκλησία, σημαντικό παράγοντα καθοδηγητικής δύναμης των γυναικών του καιρού της. Το ότι η Φραγκογιαννού δεν καταφεύγει στην εκκλησία δεν μπορεί να είναι τυχαίο. Από ένστικτο, προφανώς, αντιλαμβάνεται το ρόλο της εκκλησίας στη διατήρηση του κόσμου που αυτή αποστρέφεται. Όπως φαίνεται από τη συνολική της πορεία, πολύ λίγο την ενδιαφέρουν οι μετά θάνατο παράδεισοι. Η γήινη ύπαρξή της αναζητά τη σωτηρία της στον παρόντα κόσμο, αφού σ' αυτόν βρίσκεται και η κόλασή της.²⁹ Αντίθετα, η μόνη παρηγορητική σχέση που αναπτύσσει, είναι η σχέση της με τη φύση, μέσα στην οποία εξαγνίζεται, απελευθερώνεται και συγχρόνως ψάχνει για το «σερνικοβότανο».

Γύρω από τη Φραγκογιαννού, τη στιγμή της έκρηξης, κινείται μια γυναικεία ομάδα, οι δευτερεύουσες ηρωίδες του έργου,³⁰ οι οποίες, στον ένα ή τον άλλο βαθμό, συμμετέχουν στα γεγονότα και τις εξελίξεις τους. Από την ομάδα οι δύο κόρες της Φραγκογιαννούς η Δελχαρώ – μητέρα του πρώτου δολοφονημένου βρέφους – και η Κρινιώ, υφίστανται με τη σειρά τους την περιφρόνηση

28. 3, 445.

29. Η σχέση της με τον πνευματικό της, είναι σχέση τυπική, χωρίς ουσία. Δεν περιμένει τίποτα απ' αυτόν: «Ποτέ δεν είχε ειπεί ούτε εις τον πνευματικόν της, εις τον οποίον άλλως πολύ μικρά πράγματα έλεγεν, ακριβώς εκείνα μόνον τα συνήθη αμαρτήματα, όσα εκείνος ήξευρε προτού να τα είπη αυτή, δηλαδή κακολογίαν, θυμούς, γυναικείας κατάρας και τα τοιαύτα». (3, 430).

30. Γκασούκα Μ., «Οι δευτερεύουσες γυναικείες μορφές στη "Φόνισσα" του Α. Παπαδιαμάντη», ο.π.

της σημαντικής προς τις ασήμαντες και απωθούνται από το συγγραφέα στη σκιά. Ξεχωρίζει όμως η Αμέρσα, μια «αδικημένη» από τους μελετητές του Παπαδιαμάντη ηρωίδα, στο πρόσωπο της οποίας διαφαίνεται η διορατικότητα του συγγραφέα, σε ό,τι αφορά στην κοινωνική εξέλιξη, και οι επαναλαμβανόμενες υπερβάσεις του.

Η Αμέρσα, όπως και η δασκάλα του χωριού,³¹ προαναγγέλει τη μελλοντική διαφοροποίηση της στάσης των γυναικών, που εντοπίζεται στις συνειδητές επιλογές της σε σχέση μ' ένα αδιαμφισβήτητο για την εποχή δεδομένο: τον γάμο. Έχει κληρονομήσει πολλά στοιχεία της Δελχαρώς και της Χαδούλας. Η τελευταία έχει επηρεάσει σημαντικά την κόρη της. Η Αμέρσα, συμμεριζόμενη τις απόψεις της μητέρας της για το γάμο, προτιμάει — κι αυτό είναι το ενδιαφέρον — να μείνει ανύπαντρη, παρατηρώντας το βαρύ τίμημα που καταβάλλουν οι παντρεμένες γυναίκες: «Είδε την γλύκα. Τω όντι φρόνιμη νέα. Τι θα απήλαυεν από τα βάσανα του κόσμου; Και ουτ' εζήλευε καν! Τι να ζηλέψη; Έβλεπε την μεγάλην αδελφήν της και την ελυπείτο — την εκαίετο».³² Είναι λοιπόν προφανές, πως η Αμέρσα έχει προετοιμασθεί για τις συνέπειες μιας τέτοιας εκλογής που την οδηγεί σε σύγκρουση με τις αντιλήψεις της εποχής της. Και η προετοιμασία αυτή οφείλεται στην επαναστατημένη μητέρα της. Και στην προκειμένη περίπτωση, μια τέτοια στάση δεν γίνεται αβασάνιστα δεκτή από τον Παπαδιαμάντη ως «γυναικεία». Έτσι πρώτα η μητέρα, ύστερα η κόρη, εμφανίζουν αρρενωπά χαρακτηριστικά: «Η Αμέρσα ήτο άφοβος

31. Στη δασκάλα ο Παπαδιαμάντης αφιερώνει μόλις τρεις σειρές του έργου για να την ειρωνευθεί, αλλά αξίζουν πιο πολύ από ένα ολόκληρο κεφάλαιο.

32. 3, 445. Η στάση της Αμέρσας καθυστερεί τη συνείδηση της Φραγκογιαννούς ως προς την οριστική της απόφαση να εγκαταλείψει την προσπάθεια αποκατάστασης των μικρότερων κοριτσιών της, ύστερα από την εμπειρία του γάμου της Δελχαρώς.

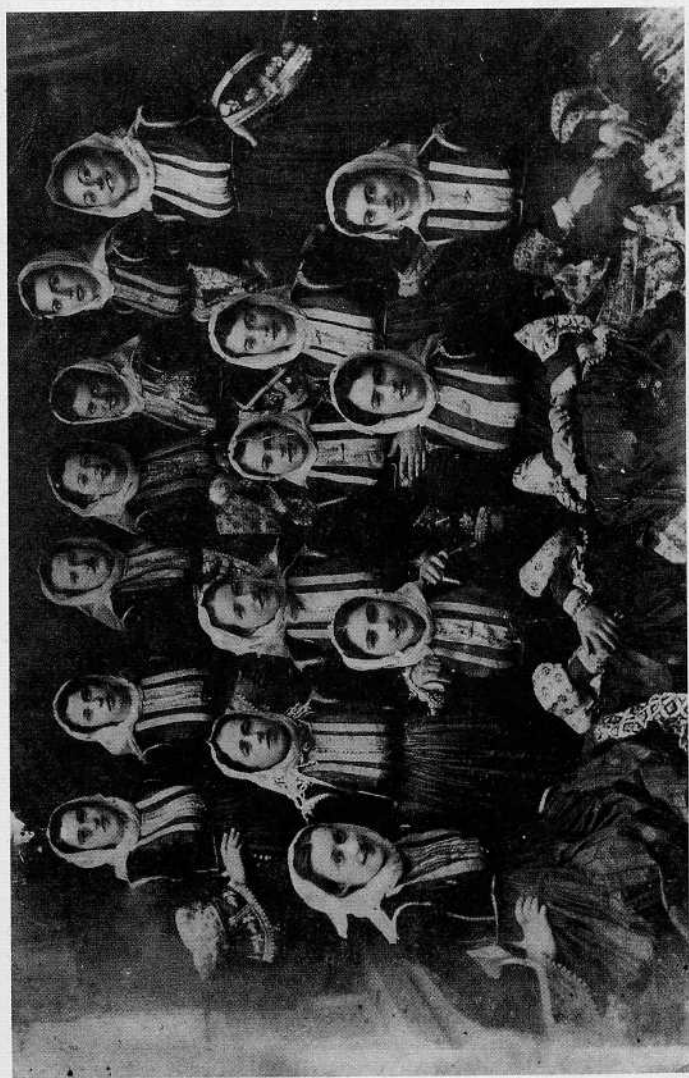
κι ενέπνεε πεπιοίθησιν ως αν ήτο ανήρ». ³³

Η Αμέρσα είναι η θετική συνέχεια της Δελχαρώς και της Χαδούλας. Από την αρνητική της στάση απέναντι σ' ένα γάμο-καταδίκη, από την απόφασή της να ζήσει μόνη σε μια κοινωνία εχθρική σε αποφάσεις αυτού του είδους, εμφανίζονται τα σπέρματα μιας νέας γυναικείας στάσης ζωής, η οποία, αν και συνήθως περνά απαρατήρητη, αποτελεί τελικά ένα αισιόδοξο μήνυμα, που διαπερνά τη βαριά κατά τα άλλα ατμόσφαιρα του έργου. Στέκονται όλοι τόσο πολύ στις συγκεκριμένες πράξεις της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς, ώστε διαφεύγει το γεγονός ότι η Αμέρσα είναι δημιουργημα και συνέχειά της, με δύο λόγια η παρακαταθήκη της για το μέλλον.

Στην ομάδα των γυναικών που περιβάλλουν τη Φραγκογιαννού σημαντική θέση κατέχει και η Μαρούσα, που εκδηλώνει όπως έχει ήδη αναφερθεί, την αλληλεγγύη της στην ηρωίδα. Με τον τρόπο αυτό εκπληρώνει την παλιά γυναικεία οφειλή της, χωρίς να διστάσει ν' αγνοήσει το νόμο και τις πιθανές συνέπειες της πράξης της.

Η πορεία της Φραγκογιαννούς στη ζωή, σύμφωνα με τον κοινωνικό κανόνα, ολοκληρώνεται πάνω από το λίκνο του άρρωστου βρέφους. Η συνειδητοποίηση των παθών της και των αιτίων που τα προκάλεσαν, η συναίσθηση πως σπατάλησε την ύπαρξη της για τους άλλους, με τρόπους και μεθόδους που της επέβαλαν οι άλλοι, χωρίς τη θέλησή της, η φρίκη που αισθάνεται για το αποτέλεσμα, την οδηγούν στην απόρριψη κι από κει στην εξέγερση. Οργισμένη στρέφεται όμως όχι κατά της κοινωνίας-θύτη, αλλά κατά του κατεξοχήν θύματος, που είναι οι γυναίκες, αφού ούτε για μια στιγμή δεν αμφισβητεί τον ιερό προορισμό του αρσενικού και το δικαίωμα της κυριαρχίας του. Κατευθύνει τη μανία της εναντίον του ίδιου της του φύλου:

33. ο.π.

Σκιαθίτισσες με την τοπική φορεσιά γύρω στα 1937-1939 φωτογραφίζονται στην Αθήνα.
(Από το «Φωτογραφικόν Αρχεῖον Σκιάθου» του Χρήστου Β. Χειμώνα).

Πρέπει να το εξοντώσει, να το εξαφανίσει, για να το σώσει από τα πάθη και, ταυτόχρονα, να ελαφρώσει την κοινωνία από το βάρος του.

Η έξαρση του νου της «εις ανώτερα ζητήματα» οδηγεί το χέρι της. Η ρήξη με την κοινωνία αλλά και τον παλιό της εαυτό είναι οριστική. Οι προϋποθέσεις που την προετοίμαζαν εξήντα χρόνια ολοκληρώθηκαν. Ο συγγραφέας υποδεικνύει σ' ολόκληρο το έργο και την προετοιμασία και όσους ώθησαν το νου να εξαρθεί και θεωρεί τις εξελίξεις από κει και πέρα φυσικές κι επόμενες. Στην περιγραφή του πρώτου φονικού το αποκαλύπτει η λέξη «επιτέλους»: «Της Φραγκογιαννούς άρχισε πράγματι «να ψηλώνη ο νους της». Είχε «παραλογίσει» επί τέλους. Επόμενον ήτο, διότι είχε εξαρθή εις ανώτερα ζητήματα. Έκλινεν επί του λίκνου. Έχωσε τους δύο μακρούς σκληρούς δακτύλους μέσα εις το στόμα του μικρού δια να «το σκάση».³⁴

Τα γεγονότα που εξελίσσονται ραγδαία πλέον, οι φόνοι των μικρών κοριτσιών, η βεβαιότητα πως οι πράξεις της τελούν υπό την θεία επιδοκιμασία («Αν έκαμα καλά, Αϊ-Γιάννη μου, να μου δώσης σημείο σήμερα...να κάμω μια καλή πράξη, ένα ψυχικό, για να γαληνιάσ' η ψυχή μου κι η καρδούλα μου»),³⁵ αφού παίρνει τα σημάδια που ζητάει,³⁶ η έλλειψη ουσιαστικά ηθικών αμφιβολιών, η βεβαιότητα για την αναγκαιότητα των πράξεών της («...τι λεφθεριά θα της έκανα της φτωχιάς της περιβολούς ανίσως έπεφταν μεσ' στη στέρνα κι εκολυμπούσαν!»),³⁷ ακολουθούνται από τη σύγκρουσή της με την κοινωνία και τους καθιερωμένους φορείς της, αφού έχει υπερβεί τα όρια της ανοχής και της υποκρισίας της κι έχει θέσει σε κίνδυνο την έννομη τάξη. Εξάλ-

34. 3, 447.

35. 3, 460.

36. Και τι σημάδια! Δύο από τα επτά θηλυκά παιδιά της περιβολούς στο χείλος μιας στέρνας.

37. 3, 462.

λου, μην έχοντας ανοικτό μέτωπο προς το θείο, στη σύγκρουση αυτή έχει αυξημένη την αυτοπεποίθησή της.

Μετά το φιλόξενο σπίτι της Μαρούσας η Φραγκογιαννού κατευθύνεται στο μόνιμο καταφύγιό της: Στη φύση, στο βουνό, που παρά την αγριότητά του υπήρξε πάντοτε οικείο σ' αυτήν και κοντινό (ό,τι δηλαδή δεν υπήρξε ποτέ το σπίτι της, η οικογένειά της και το χωριό της): «Εκεί θα ήτο το ασυλόν της, εκεί όπου ήσαν αι αναμνήσεις της παιδικής ηλικίας της».³⁸

Το θέμα των αναμνήσεων της Φραγκογιαννούς γίνεται για μια ακόμα φορά μαζί με το προικιό της το κλειδί ερμηνείας και κατανόησης της ζωής και των πράξεων της, οι οποίες ασφαλώς θα ήταν διαφορετικές «αν» δεν μαρτυρούσε κοντά στη μητέρα της, «αν» δεν την πάντρευαν με «τον Σκούφον», «αν» το προικιό της δεν ήταν στο «κάστρο το έρημο» και στον «απάτητο κρημνόν» και αρκετά «αν» ακόμη.

Στην τρέλα όπου έχει πλέον οδηγηθεί με τους «τακτικούς» πίσω της και τις τελευταίες ελπίδες σωτηρίας να σβήνουν, εξακολουθεί να επιθυμεί να κρατηθεί στη ζωή, να φύγει στο απέναντι νησί, κάνει σχέδια, υπολογισμούς κι επιδιώκει να σωθεί τώρα κι όχι σε μια μελλοντική, άγνωστη ζωή. Κι αν στρέφεται στον «Αϊ Σώστη» και στον «Παπ' Ακάκιο», δεν ενδιαφέρεται για τη μεταθανάτια σωτηρία της, αλλά για την επίγεια: «Ήρκει να μην την απήλπιζε, αλλά να ήτο ικανός να την βοηθήση και να την σώση — ακόμη και εις τον πρόσκαιρον κόσμον, ει δυνατόν! Τάχα δεν υπήρξεν εις Άγιος όστις έκρυψε και έσωσε, μη θελήσας να τον παραδώση εις την εξουσίαν, τον φονέα του ιδίου αδελφού του; Πόσω μάλλον ο παπ' Ακάκιος δεν θα έσωζε και θα έκρυπτεν αυτήν, ήτις δεν είχε κάμει κακόν ατομικώς εις τον σεβάσμιον ερημί-

38. 3, 485.

την; Μήπως δεν επερνούσαν καθημερινώς πλοία, γιαλό ή ανοιχτά από τον Αϊ-Σώστην και δεν θα ηδύνατο να την φυγαδεύσει αν ήθελε;»³⁹

Η έντονη επιθυμία της για ζωή φαίνεται χαρακτηριστικά στα λόγια που απευθύνει προς τα πουλιά, καθώς κατευθύνεται προς το ερημητήριο του Αϊ-Σώστη με τους «τακτικούς» πίσω της: «Αχ, καθώς πίνω απ' τη βρυσούλα σας, πουλάκια μου, είπτε, δώστε μου και τη χάρη σας να πετάξω!...».⁴⁰

Ακόμα και πριν απ' το τέλος της η Φραγκογιαννού δεν αμφιβάλλει για την αιτία του χαμού της και τη δείχνει με δι-αύγεια πνεύματος και συνείδησης: «Ω! Να το προικιό μου!»⁴¹

Η γυναίκα χάνεται ανάμεσα στο θείο και το ανθρώπινο: Μπροστά της ο «Αϊ-Σώστης», πίσω της οι «τακτικοί» και στη μέση ο βάλτος που δεν διστάζει να επιλέξει.

Ο συγγραφέας δεν επιθυμεί την εφαρμογή επάνω της του ανθρώπινου νόμου, που τον θεωρεί αιτία της καταστροφής της. Αλλά, απ' ό,τι φαίνεται, δεν επιθυμεί και την ανάμειξη του θείου σε μία αδικία που προκάλεσαν οι άνθρωποι. Έτσι, αναθέτει στη φύση τη λύση του προβλήματος. Οι φόνοι της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς διατάραξαν και την δική της ισορροπία!

39. 3, 516.

40. 3, 518.

41. 3, 520.